

HISTORY

ЛІТЕРАТУРА ТА МИСТЕЦТВО В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНОМУ ВІДРОДЖЕННІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ: НОВІТНЯ ІСТОРІОГРАФІЯ

Наталія Семергей

кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук
Українська медична стоматологічна академія, Україна, Полтава

DOI: https://doi.org/10.31435/rsglobal_ijitss/31032020/7015

ARTICLE INFO

Received 12 January 2020

Accepted 07 March 2020

Published 31 March 2020

KEYWORDS

Ukrainian national and cultural revival,
Ukrainian literature,
Ukrainian art,
linguistics,
the Ukrainian language,
national identity,
national self-awareness.

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of modern historiography concerning the place and the role of literature and art in the rise of Ukrainian national and cultural revival of the second half of the XIXth – the first third of the XXth century. It has been found out that historians consider the works of writers, poets, linguists, artists of Ukrainian theater, music, fine arts as a key factor and simultaneously a manifestation of the rise of Ukrainian national and cultural movement. It has been revealed that consideration of the literary and artistic component of national revival in close relation to social and political processes is common to modern historiography. Historians believe that Ukrainian artists formulated the slogans of state and national independence of the Ukrainians in a figurative and metaphorical form, and ensured these slogans dissemination to the general public. Attention is drawn to the fact that in the historiographical discourse particular attention has been paid to the study of the place and the role of literature and arts in disseminating the Ukrainian language, Ukrainianization of the social, cultural and everyday spheres of life of contemporary Ukrainian nation. Conclusions are drawn that the spread of the Ukrainian language by means of literature and art has played a significant role in the development of Ukrainian self-awareness and the formation of value and cultural foundation of national identity.

Citation: Наталія Семергей (2020) Literatura ta Mystetstvo v Ukrainському Natsionalno-Kulturnomu Vidrodzhenni Druhoi Polovyny XIX – Pershoi Tretyny XX Stolittia Novitnia Istoriografia. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 3(24). doi: 10.31435/rsglobal_ijitss/31032020/7015

Copyright: © 2020 Наталія Семергей. This is an open-access article distributed under the terms of the **Creative Commons Attribution License (CC BY)**. The use, distribution or reproduction in other forums is permitted, provided the original author(s) or licensor are credited and that the original publication in this journal is cited, in accordance with accepted academic practice. No use, distribution or reproduction is permitted which does not comply with these terms.

Вступ. Етимологічне та онтологічне осмислення концепту «національно-культурне відродження» засвідчує, що в його основі був культурний, зокрема літературно-мистецький складник. Зачинатель нової української літератури І. Котляревський виконав роль й зачинателя національно відродження, а його наступники – Тарас Шевченко, Панас Мирний, Іван Нечуй-Левицький, Леся Українка, Іван Франко, Борис Грінченко, Михайло Коцюбинський та інші вибудували ціннісні основи та ідейні смисли для піднесення національного руху та його політизації у здобутках Української національно-демократичної революції 1917-1921 років. Літературний процес був тісно пов'язаним із мистецьким життям, найяскравішим репрезентантом якого наприкінці ХІХ століття стала драматургія українських театралів Марка Кропивницького, Михайла Старицького, Івана Карпенко-Карого, Опанаса Саксаганського, Марії Заньковецької та інших.

Виняткове значення літературно-мистецького життя обумовлювалося його тісними зв'язками із політичною сферою суспільства, адже попри їхню на перший погляд видову несумісність, саме від рівня відображення в мистецтві та літературі національної свідомості на пряму залежав розвиток політичної свідомості. Піднесення національно-культурного життя у другій половині XIX – на початку XX століття сформувало необхідні передумови для активізації суспільних процесів. Літератори, актори, музиканти, художники та інші діячі мистецтва в образній та метафоричній формі сформулювали національні гасла державної та національної незалежності українців, забезпечили їхнє поширення серед широких верств суспільства.

Результати дослідження. В новітній історіографії літературно-мистецький складник національно-культурного відродження висвітлювався, як правило, у тісному зв'язку із суспільно-політичними процесами. Так корифей новітнього вивчення українського XIX століття В. Сарбей підкреслював, що розвиток усіх галузей культурного життя українців забезпечив поширення масового національного самоусвідомлення, відіграв вагомий роль у національному пробудженні українців [13, с. 18]. Відповідну думку продовжив Ю. Телячий, який довів, що національно-культурне відродження було головною темою літераторів, які оперативним відгукувалися на суспільно-політичні та воєнні події, маніфестували національно-визвольний рух, привертати увагу суспільства до кращих рис української ментальності [15, с. 26-27].

Історіографічний аналіз свідчить, що дослідники, розглядаючи зміст національно-культурного відродження великої уваги приділяють його літературно-мистецькому складнику. З огляду на те, що тогочасне мовознавство та літературна творчість набували розвитку й у мистецтві, зокрема українському театрі та драматургії, дослідники звертають увагу на їхній тісний зв'язок та взаємодію у протидії імперській шовіністичній політиці у другій половині XIX століття, наголошують на їхньому системному та багатоаспектному зв'язку в піднесенні національного руху. Мовознавство, літературне життя суспільства та місце творчості поетів і письменників у політизації національного відродження у другій половині XIX – першій третині XX століття були предметом наукового аналізу таких істориків як С. Даниленко [3], Я. Грицак [2], Я. Калакура [4-5], Т. Ківшар [6], М. Повович [8], О. Реєнт [12], Д. Розовик [9-10], О. Рубльов [11-12], В. Сарбей [7; 13], Ю. Телячий [14-15] та інших.

Одним із перших питань літературного життя українства у другій половині XIX століття розглядав В. Сарбей. Він звертав увагу на те, що тогочасні діячі мовознавства, літератури та мистецтва у середині XIX століття були активними учасниками громадського руху. В основі своєї культурницької, соціальної і політичної діяльності вони поклали ідеї кирило-мефодіївців про право українців, як і інших народів, на самовизначення й федеративне об'єднання в союз. Завдання кожного громадянина у культурно-національному русі полягало в конкретних справах за своїм фахом: історія, мовознавство, література тощо. Серед них, – резюмував В. Сарбей, – виявилось чимало визначних осіб, які відіграли ідейну організуючу і спрямовуючу роль у боротьбі громадськості за культурно-національне відродження України [7, с. 59]. Історик зазначав, що спочатку у правлячих колах, а згодом і самі громадяни, яких цікавили проблеми української мови, літератури та культури, називали себе українофілами [7, с. 61].

Цінними вважаємо висновки В. Сарбея про те, що у другій половині XIX століття українська літературна мова функціонувала у художньому, публіцистичному та науковому стилях. Найбільшого розквіту досяг перший завдяки праці письменників, поетів, драматургів [7, с. 72]. Крім того, дослідник підкреслював, що українська літературна мова, незважаючи на адміністративні перешкоди, продовжувала розвиватися на народній основі, поширюючись на більшій частині території України. Відбувалося подальше формування її стилів, вироблення єдиних літературних норм. Паралельно із формуванням української літературної мови розвивалося й мовознавство. Окремо В. Сарбей звернув увагу на внесок О. Потебні та його учня М. Сумцова. На думку історика О. Потебня не лише виявив інтерес до семантики і синтаксису української мови, але й проникнув у загальнофілософські мовні проблеми. Мовознавець був переконаний, що кожна мова завдяки своїм потенційним можливостям спроможна забезпечити наукові і культурні потреби етносу [7, с. 73].

Окремо дослідник звертав увагу на місце і роль українського театру у пробудженні національної самосвідомості. Відомо, що на друга половину XIX століття припадає активна діяльність таких корифеїв українського національного театру як М. Кропивницький, П. Саксаганський, М. Садовський, М. Заньковецька. Завдяки тому, що 1881 року з'явився указ,

яким дозволялося проведення українських театральних вистав, трупи Кропивницького і Старицького розпочали гастролювати по містах України та за її межами. В. Сарбей підкреслював, що в українському театрі поєднувалися засоби літературно-драматичного й емоційного впливу на публіку. А за умов заборони друкування українською, театр став чи не єдиним середовищем публічного вживання української мови. Особливо популярними ставали п'єси на історичну тематику як-от «Богдан Хмельницький», «Маруся Богуславка» М. Старицького, «Ясні зорі» Бориса Грінченка, «Сава Чалий» І. Карпенко-Карого та інші. Особливого значення мала постановка п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля» [7, с. 84].

Високо оцінював роль театрального мистецтва у становленні національної ідентичності тогочасних українців й Я. Грицак. Він підкреслював, що саме під впливом українського театру багато письменників і суспільних діячів молодшого покоління почала цікавитися українською справою. Більше того, роль українського театру посилювалася й тим, що українська сцена до певної міри заміняла публіцистику [2, с. 72].

Значним кроком у розширенні історичних знань про місце і роль літератури та мистецтва в українському національному русі стало дослідження Ю. Телячого «Українська літературно-мистецька інтелігенція в національному відродженні (1917-1921 рр.)» [14]. Досліднику вдалося прослідкувати взаємодію та взаємовпливи літературно-мистецької інтелігенції та державно-політичних процесів у період Української національно-демократичної революції 1917-1921 років. Ю. Телячий скрупульозно розглянув місце і роль літератури та мистецтва в політиці Української Центральної Ради, Гетьманату Павла Скоропадського, Директорії УНР, висвітлив форми організації діяльності літературно-мистецької інтелігенції, виявив внесок літератури, літературно-мистецької критики та образотворчого мистецтва у розвиток національно-культурного відродження. О. Телячий звернув увагу на літературна діяльність та мистецтво періоду Української національно-демократичної революції стало об'єктом опіки держави, яка приділяла значної уваги викоріненню великоімперських та шовіністичних позицій окремих прошарків суспільства щодо української культури [14, с. 104].

Значно збагатило історіографічні уявлення про місце і роль мистецтва у національному русі звернення Ю. Телячого до визначення основних здобутків у галузі живопису, графіки, скульптури. Він зазначав, що літературно-мистецький процес початку ХХ століття та 1917-1921 років можна кваліфікувати як авангардизм. Українські авангардисти зверталися до прадавніх мистецьких традицій, зафіксованих у різноманітних пам'ятках народного мистецтва [14, с. 316]. Історик окремої уваги присвятив аналізу мистецької спадщини засновника українського пейзажного живопису С. Васильківського, живописців М. Бойчука та Г. Нарбути, архітектора В. Кричевського. Цінним вважаємо уведення дослідником до наукового обігу багатого матеріалу щодо творчості харківських живописців М. Беркоса та П. Левченка, одеських митців М. Бондаревського, Є. Буковецького, Г. Головова, М. Костанді, М. Кузнєцова, Г. Ладигенського та інших.

Історик дійшов висновку, що у 1917-1921 роках національний чинник активно впливав на розвиток літератури та мистецтва. Це спонукало митців до відродження українських історичних традицій, поширення патріотизму, відображення в творах історичних реалій революційної дійсності. У творчості художників прослідковувалася взаємодія інтернаціонального та національного чинників. Українське мистецтво стало засобом пропаганди української культури. Подібні тенденції спостерігалися й у діяльності літераторів, поетів, мовознавців. Поети та письменники активно відгукувалися на зміни у суспільно-політичному житті, відображали революційні події. Важливим чинником інтеграції літературної та мистецької творчості стали видавнича та виставкова діяльність, яка дала можливість літераторам і митцям популяризувати досягнення вітчизняної культури у середовищі українського народу [15, с. 25-26]. Інтерес викликає й думка Ю. Телячого про те, що у 1917-1921 роках формувався новий тип українського патріота-інтелігента з вираженою національною свідомістю та активною громадською позицією. Літераторів та художників не зупинило й погіршення умов життя, матеріально-побутового забезпечення, політична цензура, репресії та навіть фізичне знищення, якими позначилося утвердження влади більшовиків [15, с. 23].

Цінні історико-мистецтвознавчі матеріали містяться у праці Є. Антоновича та І. Удріс «Українське мистецтвознавство кінця ХІХ – початку ХХ століття : національне образотворче мистецтво в працях учених київської школи» [1]. Вагоме значення виставкової діяльності для

розвитку українського національного руху підкреслювали автори монографії «Українська культура: цивілізаційний вибір» Я. Калакура, О. Рафальський та М. Юрій. Дослідники наголошували, що знаковою подією в культурному житті України стала перша Всеукраїнська художня виставка, організована за ініціативи І. Труша у 1905 році у Львові. На ній було широко представлено твори художників яз із західних, так і східних земель України [5, с. 342].

Окремо історики розглядали внесок музичного мистецтва у розвиток національно-культурного руху. Знаковою подією у музичному світі В. Сарбей називав появу першої української опери «Запорожець за Дунаєм» (1962 рік) С. Гулака-Артемівського [13, с. 239]. У другій половині XIX століття активно працювали такі композитори як П. Сокальський, М. Вербицький, І. Воробкевич, Д. Січинський та інші. Особливо слід відзначити творчість М. Лисенка, який став автором більше 600 пісень, як професійно оброблених народних, так і написаних на тексти вітчизняних і зарубіжних поетів. Вагоме значення творчості М. Лисенка підкреслено й тим, що він поклав на музику майже 100 творів Т. Шевченка, вірші Лесі Українки, І. Франка, став творцем української оперної класики, зокрема опер «Наталка-Полтавка» і «Тарас Бульба» [13, с. 240].

Висновки. В історіографічному дискурсі легітимованою є думка про те, що література та мистецтво відіграли вирішальну роль у пробудженні українства та розвитку його національної самосвідомості у другій половині XIX – першій третині XX століття. Відомо, що образне та творче прийняття дійсності має значний вплив на особистість та здатне змінювати її погляди й переконання. Відповідну ресурсність літератури та мистецтва було цілком і повністю задіяно у процесі конструювання нової української ідентичності. Художні твори, засоби театрального, музичного, образотворчого мистецтва популяризували українську мову та історію, закликали суспільство до усвідомлення власної окремішності та самотності.

REFERENCES

1. Антонович Є. А., Удріс І. М. Українське мистецтвознавство кінця XIX – початку XX століття: національне образотворче мистецтво в працях учених київської школи: монографія. Київ: Альтерпрес, 2007. 272.
2. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття: навч. посіб. Київ : Генеза, 1996. 360.
3. Даниленко С. Українська інтелігенція в русі за національно-культурне відродження (др. пол. XIX – поч. XX ст.). *Український історичний збірник*. 2013. 16: 119–130.
4. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Ментальний вимір української цивілізації. Київ: Генеза, 2017. 560.
5. Калакура Я. С., Рафальський О. О., Юрій М. Ф. Українська культура: цивілізаційний вибір. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. 496.
6. Ківшар Т. І. Український книжковий рух як історичне явище (1917-1923 рр.). Київ: Логос, 1996. 344.
7. Нариси з історії українського національного руху: колект. монограф. / відп. ред В. Г. Сарбей. Київ: Ін-т історії України НАН України, 1994. 189.
8. Попович М. В. Нарис історії української культури. Київ: Арт-Ек, 1998. 728.
9. Розовик Д. Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917-1920): монографія. Київ: Київський університет, 2002. 311.
10. Розовик Д. Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917-1920 рр. Київ: Аквілон-Плюс, 2011. 544.
11. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939). Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. 648.
12. Рубльов О. С., Реєнт О. П. Українські визвольні змагання 1917-1921 рр. *Україна крізь віки*: у 15 т. Т. 10 / за заг. ред. В. Смоля ; НАН України, Ін-т археології, Ін-т історії України. Київ: Альтернативи, 1999. 320.
13. Сарбей В. Г. Національне відродження України. *Україна крізь віки*: у 15 т. Т. 9 / за заг. ред. В. Смоля; НАН України, Ін-т археології, Ін-т історії України. Київ: Альтернативи, 1996. 336.
14. Телячий Ю. В. Українська літературно-мистецька інтелігенція в національному відродженні (1917-1921 рр.): монографія. Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2014. 600.
15. Телячий Ю. В. Участь української літературно-мистецької інтелігенції в національно-культурному відродженні (1917-1921 рр.): автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01. Чернівці, 2015. 36.